

գիւնքին համարը, համար երկու միջոց ընտ-
րից իրեն, նախ՝ օրինաւոր եւ հաստատ վը-
կայութիւն, եւ երկրորդ՝ վաւերական գը-
րութիւն ստանալ:

Վկայութիւնները երկու կարգի բաժ-
նուեցան, այսինքն այս գինեւորները ո՞վ տրե-
ւեանք է սկիզբէն մինչեւ վերջը, եւ երկ-
րորդ թէ՛ այս գինեւորները եկեղեցիին ըս-
տակո՞վն առնուէր է թէ՛ Պալեան իր ստա-
կովն առեր եւ եկեղեցւոյն նուիրէր է:

Առաջին մասը թէ՛ Պալեանի կողմը բըռ-
նողներէն, եւ ի՞նչ անոր հակառակը եղող-
ներէն վկայեցաւ որ, այս գինեւորներն արեւ-
տեսութիւնը՝ Պալեանի հաւատարմին եղող
թաղական խորհրդոյ անդամք եւ կամ եկե-
ղեցական կառարներ են, խիստ առաջներէն
մինչեւ 1859 յունվար 1, Ֆիլիպպոս անուն
մէկը, անկից մինչեւ 1861 Յէկեն Նիկողոս
աղա եւ Ղազարոս աղա Այս գինեւորներ թէ
ծախքը եւ թէ արդիւնքը Պէշիքթաշի աղ-
քատաց յատկացիր է, եւ Պալեան ամիրային
իր կենդանութեանը՝ այս գինեւորներն մէկ
ստակ մ'անգամ իրեն առած չէ: Ֆիլիպպոս
աղայն իր տեսարաններուն մէջ մէկ բառ մը
կամ թուանշան մը անգամ չէ գրեր այս գի-
նեւորներն եւ մուտքին վրայ, իսկ Յէ-
կեն Նիկողոս աղային տեսարանները լեցուն
են այս գինեւորներն առաջն ու երկրորդ, այն-
պէս որ՝ զանազ տեսնողը՝ մէկանց այս գի-
նեւորները Ազգինն է կրնէ, եթէ հակառակը
վկայող մը չլլայ (նոյն տեսարանին մէջ
տեսանք նաեւ Պալեանի անձնական գոր-
ծին յատկացած հազար չորս հարիւր դո-
րուշի ծախք մը): Բայց իր ասկից, ժամանա-
կին յիշեալ եկեղեցւոյն մօմածախը եւ քան-
եայն կը վկայեն թէ՛ յիշեալ գինեւորներն առ-
նականները իրենք կերթան կանան եւ յիշ-
եալ Ֆիլիպպոսին կը բերեն եղբւր, Առաջի
այս առաջին կէտին մէջ կասեալ մը չիկայ
որ, յիշեալ գինեւորներն անտեսութիւնը Պէ-
շիքթաշի եկեղեցականքը ըրեր են մինչեւ Սա-
մանադրութեան հաստատութիւնը, իսկ ան-
կից վերջը, Պալեան իրեն վերապահեք է ա-
տոր անտեսութիւնը, եւ միայն 600 դուրու-
շի ծառ ամսական մը տուեր է թաղական
խորհրդին որ՝ որոշեալ ցուցակով հրամայ-
ուած աղքատներուն տան:

Իսկ երկրորդ կէտը թէ՛ այս գինեւորներն
ստակը եկեղեցիին տուած է թէ՛ Պալեան,
հակառական վկայութիւններ ունին:
Անոնք ապա Պալեան որ՝ հէօնէթին գը-

րութեանը, յիշեալ գինեւորներն է՝ եւ
ծախքին ուղղակի իր վրայ դարձած է, կը-
սէ որ՝ ինքը յիշեալ գինեւորներն իրենք
ստակ վճարած չունին, եւ իր հօրը կենդա-
նութեանը չըգտնէր թէ՛ այս գինեւորներն հէօ-
նէթը իր անուանը դարձած է, իսկ գալով
իր հօրը ստակ վճարած ըլլալուն կամ չըլ-
լալուն, տեղեկութիւն մը չունին, մասնաւոր
որ՝ իր հայրը անձնական տեսարակ մը չու-
նենալով, այդ կերպով չիկրնար որոշել
թէ՛ հայրը ստակ վճարած է թէ՛ չէ, բայց
կրնէ, ըստ որում՝ հայրս հէօնէթը իմ ան-
ունիս դարձուցած է, եւ իր կենդանութեա-
նը ինձի ըսած չէ որ՝ այս ստացուածքը Ազ-
գինն է, ինչպէս որ ըսած էր ուրիշ աղպա-
սին ստացուածքը հայրս, կը վստահի որ՝ այս
ստացուածքին տէր կ'ընայովոր Ազգային ի-
րաւանց դէմ գործած չըլլար, եւ իր խի-
ճը խիստ հանդարտ է այս մասին:

Առաջի յանձնաժողովոյ հարկ եղաւ Պալ-
եանի կենդանութեանը դիմել, եւ անոր
խոստովանութիւնը լսել:

1861 ին երբ թաղական խորհուրդն հա-
տատուեք է, եւ իրոյ տեղեկացիր է որ՝
այս գինեւորներն արդիւնքը եկեղեցւոյն յատ-
կացած է, եւ թէ անոր արդիւնքին ժառան-
գութիւնը, եկեղեցւոյն մէջ զանազան ծախքեր
ուելով, եկեղեցւոյն մէջ զանազան ար-
կոյ բայցաւ, ուղեր է այս գինեւորներն ար-
դիւնքը ստանալ: Առաջի Յէկեն Նիկողոս
աղա, Ղազարոս աղա, Անդրանիկ պէյ եւ
Զօպանեան Մարտիրոս աղա (այս վերջինը
մեռած է այդմ) կերթան Պալեանի քով,
որ նոյն օրը Զօպանէս պէյն տուեր կը գըս-
նուի եղբւր: Պալեան ամիրային նոյն օրը ա-
մենուն առջեւ յայտարարութիւն կ'ընէ թէ՛
այս գինեւորներն իսկ է, իսկ եկամուտը աղ-
քատին նուիրած եմ որ՝ պիտի տնտեսուի
իմ հաւատարմներէս ինչպէս Նիկողոս եւ
Ղազարոս աղաներուն ձեռքով: Պալեանի
այս խօսքն է ըսածը՝ ամենքը միմեանց կը վը-
կայեն, իսկ մեռնելէս վերջը՝ կրնէ Ղազա-
րոս աղան, ըսաւ ամիրային որ՝ անոր եկամու-
տը իմ էլ պիտի հարստ յատկացուցած եմ:
Իսկ Նիկողոս աղան կրնէ թէ՛ նոյն օրը մեռ-
նելէն վերջը ինչ ըլլալով խօսքը չեղաւ,
միայն Անդրանիկ պէյ կրնէ որ՝ մեռնելէս
վերջը Ազգին ինչ կուզէ թող ընէ ըսաւ ա-
միրային: Առաջի յանձնաժողովոյ այս յայտա-
րարութիւնը պահ մը մէկգի գնելով անգա-
այն կէտին թէ՛ Ազգը այս գինեւորներն առ-
նուելուն մէջ ստակ ունին՝ թէ չունին:

Այս մասին կը վկայէ ժողովուրդը թէ՛
կ'ընդգրկու աղային 2 տունը, 1 ժամագործի
խանութ, 1 նպարաւաճառի խանութ, 1
արա եւ կէս տուն ծախուցաւ, եւ անոր
ստակովը այս գինեւորներն առնուեցաւ: Ա-
սոնց գումարը կը հասնի կրնէ 280,000 դո-
րուշի: Այդ վկային թէ՛ այս գինեւորներն միջ-
նորութեանը համար եկեղեցւոյն Պէշիկ-
թաշի մէջ ունեցած կէս գինեւորներ, իս-
կենտէր անուն անձին տրուեցաւ, կը վը-
կայեն թէ՛ այս եկամուտները, ծախուած ա-
տեն թիրեազայն Պաղտիկ անուն մէկը կը-
ռիւ մը կը հանէ արձարանի մը մէջ, եւ իս-
կենտէր կը ծեծէ զանի ըսելով թէ՛ անոր
ստակովը մօմանալի գինեւորներն առնուե-
ցաւ, կը վկայեն թէ՛ Ֆիլիպպոս եկեղեցւոյ
քաջալէն ստակ հանց եւ նոյն գինեւորներն
ծախուած օրը է վկայք տրուեցաւ, թիւ-
պէնտի տնեկէն կը վկայեն թէ՛ յիշեալ գի-
նեւորներն ծախու առնուելուն համար եկե-
ղեցւոյ մէկ ստացուածքը գըսա գրութեով
ստակ առնուեցաւ, կը վկայեն թէ՛ Պալեան
105000 դուրուշի մուրալ մ'ունէր եկե-
ղեցւոյ մտուել, յիշեալ գինեւորներն ծա-
խողին տրուեցաւ այն մուրալը, վերջա-
պէս բոլոր վկայութիւնները կրնին որ՝ այս
գինեւորներն ստակը եկեղեցին տուած է, բայց
թիւպէնտներուն անեկին տուած վը-
կայականէն ի դատ, (բայց եւ այնպէս
այն ալ՝ ամիրային այսպէս հրամայեց ըսելով
զայնքը երկրորդական պաշտօնէի մը տա-
րած լուրին վրայ կը կայանայ, եւ իրենց
տեսարանին մէջ եղած ժամանակին արձանագ-
րութեանը մէջ Մօմանալի գինեւորներն անու-
նը նշանակուած չէ, այլ եկեղեցւոյ մէկ
ստացուածքը այն անուն պիտոյր մը համար
գըսա գրութեով նշանակուած է) բոլոր վը-
կայութիւնները տարաձայնութեան վրայ
հիմնուած են:

Այդ այս վկայութիւնները հակառական
գալով՝ Պալեանի իր կենդանութեանը բրած
խօսքի յայտարարութեանը, յանձնաժողովոյ
հարկ եղաւ տեսարաններուն դիմել:

Անոնք ապա ինչպէս հէօնէթներէն տեղեկա-
ցանք որ՝ յիշեալ գինեւորներն կ'ընտրէր եւ միւ-
րը՝ 8աճկաց 1266 մուհարրէմի մէջ եւ 1267
ճէմադլէ էվլէլի 19բերրոյ օրը գարձած է
Անոնք աղային վրայ: Այս թուականնե-
րուն ստուակի տեսարակը նախ ուղեցինք,
բայց տեսանք որ՝ Ֆիլիպպոսի ձեռքով ըս-

կըսուած մտուակի տեսարակ մը կայ: Այս
մտուակը 1267 ճէմադլի 19բերրի 23ին կըս-
կուի, որ ըսել է յիշեալ գինեւորներն կ'ընտրէր
վերջին մասն առնուելէ 1 ամիս եւ 6 օր
ետեք: Այս տեսարակին սկիզբէն 8 թիրթի-
կորուած եւ այնպէս սկսուած է, կարուած
թուղթերուն ըսելին վրայ գրել վերջաւո-
րութեանց նշաններ կան, Յանձնաժողովոյ
չի գտնէր թէ՛ այս թուղթերը ինչո՞ւ համար
կարուեր են: Այս տեսարակէն առջի տես-
արակներուն մէջ ոչ վերորդեալ ծախուած
ստացուածքները նշանակուած են, եւ ոչ
յիշեալ գինեւորներն վճարուած ստակը բայց
նոյն տեսարակներուն ընթացքը կը ցուցնէ
եւ մէկուն մէջ ալ նշանակուած է որ՝ քիւ-
թիւկի տեսարակ մը կայ: Այս տեսարակները
չաբաթ առ չաբաթ, ամիս առ ամիս գու-
մարուելով, առանց հէք ու մուտքը իրա-
րու հաւատարմներու եւ մնացորդը յաջոր-
դելիք տեսարակին գլուխը անցուելու, դոց-
ուեր են գիծելով: Ըսելից կրեալ որ
այդ գումարները քիւթիւկ ըսուած տես-
արակը փոխադրուելով հոն կը հաւատարմնե-
ղեր: Ասանկ քիւթիւկի տեսարակ մը չի տե-
սանք: Այս տեսարակին գոմուիլը եւ ասանկ
տեսարակ մը ժամանակին եղած ըլլալը ու-
րիշ կերպով մ'ալ կապագուցուի, կը տես-
նենք որ՝ եկեղեցւոյ ստացուածքը հէօնէթ-
ներուն բովանդակութիւնը պարունակող
տեսարակի մը մէջ (այս տեսարակին մէջը նը-
շանակուած չէ ոչ յիշեալ գինեւորներն եւ
ոչ Տիւլիթեան Գէորգ աղային եկեղեցիէն
ծախու առաւ ըսուած տունը) եկեղեցւոյ
ստացուածքներէն մէկուն վրայ նշանակ-
ուած է թէ՛ այս ստացուածքը 53000 դո-
րուշի ծախուեցաւ 1262 զիլգասէ 22ին,
իսկ այս թուականին եղած մտուակի տես-
արակին մէջ ամենեւին ասանկ նշանակու-
թիւն մը չիկայ: Նոյնպէս նաեւ եկեղեցւոյ
իւզալիկի եկամուտներն ալ նստուկի տես-
արակներուն մէջ նշանակուած չէ բայց ի փի-
լիպպոսի տեսարակին մէկուն մէջ նշանակ-
ուած մէկ անգամ 2 հազար այսքան դու-
րուշին: Վերջապէս ամեն նշան կը հա-
տատէ որ՝ քիւթիւկի տեսարակ մը անպատ-
ճառ պիտի ըլլայ, որու մէջ հարկու նշա-
նակուած է ծախուած եւ առնուած ստաց-
ուածքները, մասնաւոր որ՝ տեսարակներէն
մէկուն մէջ ըրաման Գէորգ պէյին Սոյն
1 տոկոսով եւ մուրահաւ 64000 դուրուշ

զիճէ իզհարը խիթիստա մէ քէսպի մէ-
հարէթ իթմէքտէ խիթի:
— Հազգըն վար տոր, մէ տիմէք տոր
քի օլ խուսուս պազը մէրթէպէ իշինէ
եարաեղպ մէ ֆայիտէնի մուճիպ օլմագ-
տա տոր, էօյլէ՝ մի:
— Շիւրէնիպ, հաթթա, պազը քէր-
ը, եալընը մէզըլը իշինէրէն, կրն-
տիւլէրի մէ հաթթա տաւա գիւստէ սա-
հիհի կիճէլէր, պաշգա իշինէր մէրթա-
րաֆ օլտուղու թագաթաւ, տէօրէր
պէշէր ֆորանգ քազանագաւ խիթի:
— Տահա պաշգա իշինէր նոյն մի վար
խիթի . . . օնալը նէ խիթիլը ամէպա:
— Շիւրէնիպ քէրէ կիւստիւլ կէօր-
տիւլիւմ իշինէրի հիթալէսինի պիթիլէ-
յիմ, Սապահըն սապի տէօրախնտէ էվ-
տէն չըպաղըմ կիպի ՊԱՋԱՐ եկրինէ
կիթիլ խիթի . . .
— Աճալիպ հալ, աման եա Բէպպ,
ՊԱՋԱՐ եկրինէ մի կիթիլ խիթի, սէն,
էօյլէ՝ մի, էյ նէ՛ եաթար ըրան օրատա:
— Սապի տէօրիտէն սէքիլէ գա-
տար, պիթի գաթընն տիւրքեանընտա
եազընըլը խիթի խիթի, չիւնքի մէրթուճ
պիւթիլէ պիթի գաթընն օլտուղունտան, քէք
էրքէն էվինտէն տիւրքը չըգամագաւ
խիթի Շիւրէն տախի ունեթիմամ սէօյլէ-
մէշէ քի, օրատա քէօլիւճէ պիթի էօմիւր
կէչիլմէքտէ խիթի, չէօյլէ քի, տէօրիթ
թարաֆիտա գայնալ, եուստիթա մէ
թէրէ եազը պուլունագաւ խիթի, վէ
մէզըլը տիւրքեանըն քեարնէսա պիթի
քիւլիլէ հիստէտարըլըմ տախի օլտուղ-
ունտան, հէր սէնէ իւթի իւթիլէ ըսա-
գալ իւթի պին մէ պիթի գալ իւթիլէ ֆը-
րանգ քազանագաւ խիթի:
— Շիւրէն, սէն պիթի մալքիպ օլ-

տուղուն հալալ, մէզըլը տիւրքեանտա
կիւթիպ օլտուղունտա սահիհէն թէնէ գ-
զիլ իթմէքտէ՝ մի խիթի:
— Եւ Միշէլին եաթարըլըլընտա
պիթիլէ նէ տիլէճէլէ:
— Մէրթուճ նէ եաթար խիթի:
— Մէրթուճ տա իշ մէ սաթիլ չօզ
խիթի պուլունտան պիթիլէսին, Պալա-
րա կէլէն էչիսա յէ էրպալ իշին, միթի
թարաֆիտան եալընը մէմուրիլէթ
իթմէսի օլտուղու հալալ, հէմ սէնէս
պին պէշ էիւլ ֆորանգ ալունագաւ, մէ
հէմտէ արապաճըլար իլէ մէպլէթմը-
լարտան պիւլիլէ իլիթիթալ կէօրմէքտէ,
մէ սաթիլ սապահըն տուղունտա վար-
ալըլ կիպի, մէրթուճ քէնտի եաթարա-
նէսինէ կիթմէքտէ խիթի, մէ պէն տախի
քէնտի մազագաւ կիթմէքտէ խիթի:
— Մէնին մազագաւ տա մի վար խիթի:
— Էվլէթ, մէ մալքիպալտա ԱՒՍ,
ԳՕՐՊԵՐՍՈՒՍ, ԱՐՊԵՐՍՈՒՍ սօզալըն-
տա քեալին խիթի, պէն մէզըլը զայլէթ
էսկի մէ զայլէթ ճէսիմ օլաւ չամալընտ
տալիլ էչիսա մազագաթընտա պուլունտան
գըլարըն էն իլէրուտէսի խիթի, չիւն-
քի, քէնտիլի էօյլմէք տէլիլ էմմա, չա-
մալընտ տալիլ չէլէրտէ խալիլէ կուս-
թիմ օլտուղունտան (թապիլթա անհի-
պի օլմագ), գանգու թապիլթա օլտուղ-
ունտալ ֆիթիթալ, կիլէլիլէր, ման-
թիլիլէր չալ կիպիլ չէսէր, գօլար (հա-
գալըլըլար) մէ վիլիթ տէնիլէն մանթիլը
եաթարըլըլտա ալունընտ ֆալիպա պու-
լունտալըլէ կիպի, կարնիլթալըլէն տա-
լիլիլէն, գիւստէնէ իւճէթ ալա-
պիլմէքտէ խիթի, եանի սէնէս պին պէշ
էիւլ ֆորանգ ալունագաւ խիթի (մալիլմ

հաթ էօմիւր կէչիլմէքտէ խիթիլին, մէ
օն օն իլի պին ֆրանգ իլէ արղուլէսի-
կիլիլ կիպի տէնիլ գըրընտա վազը օ-
լուպ, մէ բօրթուպալ ալաճըլըլա միւ-
զէլիլէ կիւլէլ պիթի պաշէլէ մալիլ պիթի
խանէ իշինէրա իտիլիլէ ճէկիլին նազ ու
պէհան իլիլէլ, մէ Միշէլ տախի պու-
լունտան թահգըլըլը, թահսիլիլ սըն-
հէթ ճիւլէթիլէ օրատա իլաւիլթ իթմէք-
տէ օլաւ պիթի տօպիլունտան եալըլ իս-
թէլիլ, մէ սալըլը ճէվալընտան, մէր-
գուլունտան սէօյլէթիլէլին քեալիլէն
սահիլ օլտուղու անլալըլտա, վէ հաթթ-
թա օլ ճէկիլիլ, մահէլիլ մէզպուր-
տա, իշինէ իլիլ տաթի գաթար մէսա-
ֆէտէ, պէլալիլ կիւլէլ տէրթիլէ եա-
թըլըլ, մէ օն պիթի ֆրանգ զըլմէ-
թիլտէ սաթիլըլ պիթի խանէ վար խու-
կիլին տալիլ իշինիլիլէլ պէրապէր,
մէզըլըլ խանէ քիթաւտա պուլունտա-
լունտան, իւլ սէնէ իլիլ տաւա միւս-
տիլթի պուլունտալըլ խալէլիլ պիթի-
ար իտէտէ, պիթի Միշէլին տաթիլ հազ-
գընտա հէր ճիւլէթիլ քէմալիլ էմիլիլթիլ
ճալիլ կէօրթիլիլէլէլէլ, մէզըլըլ է-
վի պիթիլ իլիլ ալունըլըլ մէրթուճ
րէճա իլիլթիլ, հալ պու քի պու արա-
տա պիւլիլէ պիթի կիւլէլէ վար խիթի,
եանի, քիթաթալ էֆէլիլիլ միւսա-
տէ իթմէքտէ տէլիլ խիթի, Զիլար, կէրէք
էվլին պահար իլիլ, վէ կէրէք քէնտի
սէնէլիլ մէսարիլթիլըլէլէլ գաթըլըլ ի-
քի պին ֆրանգ իրաւ կէլիլին իլիլ, ալթ-
միւլ պին ֆրանգըլ պիթի մէպալէլէլ
թաճ պուլունտալտա իտիլէ, վէ պուլ-
տանտա գաթիլ նազար, հիշ տէլիլ իտէ
էվլէլ պիթի գալ պին ֆրանգա էչիլ տախի
իլիլթալ պուլունտալըլ տէրքեար խիթի:

Տիւլէք տիւր քի, ալիլէմ վալանթին,
նաթըլ քի կէօրմէքտէլին, հէր հալալ օլ
գօճա մէպալըլ, եանի ալթմիւլ պին ֆը-
րանգըլ արղուստու չէլմէքտէ խիթի:
— Էյ, նա՞թըլ եաթարըլ սօնրա:
— Անճալ պէնիլմ եաթարըլ պիթի պին
ֆրանգըլ վար խիթի, վէ օտալէքտէլըլ
տան սօնրա, ճէկիլիլ գաթիլ իթմէք ի-
լին թալիլ իթիլիլ մէպալտէն գալ-
մըլ խիթի:
— Միշէլին տօպիլըլտան պիթիլի,
մէրթուճ չահար թէլէսիլ օլաւ իշ-
լիլիլ իլիլթիլ խիթի պիթիլթիլ տէր
իւստէ իթիլ, վէ օն պէշ պին ֆրանգ
գաթարտա էլալ իտէպիլթիլ, Պիլ մէզ-
քիլ մէպալըլ ֆալիլէ վէրթիլթիլ
սօնրա, գըրգ պին ֆրանգ տահ գա-
լանըլտա, պիթի միւլթիլ օլաւ, վէ
պուլպէլիլ թէլալիլթիլ մէպալտէլ տէրունիլ-
տէ տօլալագաւ պուլունտան տիւրէլիլ
ճէլիլթիլ մալիլ օլտուղունտա գաթար,
մէպալըլ մէզպուր եիլիլթիլ պին ֆրան-
գա թօլունտալըլտա, էլիլթիլ կէլ-
սիլիլ մէրթէպէ չալըլմալըլտա գաթար
վէրթիլ:
— Գալանմա՞ գ մը, մէկէրիլ օլ գա-
տար փարաիլ գազանալիլթիլ սիլիլ ի-
լին իշինիլտէն մի խիթի:
— Մա՛ չալաւ, ալիլէմ վալանթին,
էվլէթ իշինիլտէն խիթի, ֆալաթ չա-
լըլմալ իլիլթիլ խիթի, նաթըլ քի
պիթիլ արղուս կիպի չալըլտալըլ վէ գա-
զանըլտա, տէտիլ ֆօրաւա մուգաֆէ-
րանէ պիթի թալըլ ու հէլիլթիլ իւլըլ:
— Նէ՛ մէօլիլթիլ ֆօրաւա, սէն
վէ Միշէլ տալիլ չալըլտալըլ, էօյլէ՛ մի,
տէլիլ պալըլտա վալանթին իւլաճիլպ

